

ХОНҚИЗИ-*COCCINELLIDA* ҚЎНҒИЗИНИНГ БИОЛОГИК АҲАМИЯТИ

Саидова М.С

Бухоро давлат университети 2- босқич магистри

Аннотация. Мақолада биологик кураш воситаси сифатида фойланиладиган, кенг тарқалган қўнғиз Хон қизи ҳақи маълумотлар келтирилган. Қўнғизнинг ташқи тузилиши, тухум қўйиши, қишлаши ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: хон қизи, қўнғиз, *coccinellida*, Палеарктикада, собик МДХ, Marienkaefer, Ladybird, Vaquita de San Antonio, Sluneko, Бобо сурхон.

Аннотация. В статье приведена информация о жуке-Божья коровка, которая используется для биологической борьбы с вредителями растений. Описано внешнее строение, кладка яиц, зимовка.

Ключевые слова: жук божья коровка, *coccinellida*, палеарктика, бывший СНГ, Marienkaefer, Ladybird, Vaquita de San Antonio, Sluneko, Бобо сурхон.

Abstract. The article provides information about the ladybug beetle, which is used for biological control of plant pests. The external structure, egg laying, and wintering are described.

Key words: ladybug beetle, *coccinellida*, paleartic, former CIS, Marienkaefer, Ladybird, Vaquita de San Antonio, Sluneko, Bobo Surkhon.

Қўнғизлар табиатда ва инсон ҳаётида жуда катта аҳамият касб этади. Улар озиқ занжирининг ажаралмас қисларидан биридир. Айниқса, ўрмонларда муҳим парчаловчилардир. Йиртқичлар сифатида қўнғизлар зараркунанда ҳашаротлар, айниқса ҳашаротлар личинкалари ва уларнинг тухумларини қириб фойда келтиради. Мақоламда хон қизи қўнғизи-**COCCINELLIDA** ва унинг биологик, экологик аҳамияти ҳақида маълумотлар келтирилган.

Бу оила вакиллариининг 4000 типи ва 360 туркуми ва 5000 тури ўрганилган, шундан 2000 тури Палеарктикада, 221 тури собик МДХ, 100 тури Россияда учрайди.

Хон қизи қўнғизи барча халқлардан жуда катта қизиқиш билан фойдаланилади. Уларнинг номи ҳам турли мамлакатларда турлича, эркалаб ишлатилади масалан, Австрия, Швецария ва Германияда Биби Мариям қўнғизи- Marienkaefer, Англия, АҚШ ва Жанубий Африкада Хон қўнғизи- Ladybird, Аргентинада Илохий Антон қўнғизи- Vaquita de San Antonio, Украина ва Белоруссияда Куёшчам- Sluneko, Тожикистонда Бобо сурхон-қизил муйлов чол номлари билан юритилади.

Хон қизи қўнғизлари танаси унча катта бўлмаган, имаголари 1-18 мм, танаси асосан думалоқ-овал, бўртиб чиққан, ярим шарсимон, танасининг ости деярли ясси ёки ярим бўртган. Баъзи вакиллариининг танаси чўзинчоқ-

овал, у ёки бу даражада яссилашган. Бош қисми асосан силлиқ, баъзан туклар билан қопланган. Боши унча катта эмас, кўндаланг ёки буйламасига бир оз эгилган бўлиши мумкин. Кўзлари катта, кўпинча четларида уйиқлик бор, мўйловлари бўғимли, асосан 8-10 бўғимдан иборат, узун, баъзан калта, учида тўғнағичи бўлади. Олд ва ўрта кўкрак қисми кўндаланг, орқа кўкрак кенгроқ, деярли квадрат шаклида, ўрта кўкрак қисмидан анча узун, оёқлари ўртача узунликда, кўп туклар билан қопланган, оёқлари яширин буғинли.

Оёқ бўғинлари 4 та бўлиб, учта бўғини аниқ кўриниб туради, 3-бўғини эса 2- бўғин орасида қолгани учун кўринмайди, шунинг учун 3 бўғинли кўринадди. *Lithophilini*- оиласи вакиллари оёқлари 4-бўғимлиги аниқ кўриниб туради. Кўкрак қисмининг олдинги соҳаси бошидан кенг, бўртиб чиққан, кўндаланг, олд соҳасида турли хил шаклдаги расмлар ва доғлари бор. Қанотустлиги қизил, сариқ, жигарранг бўлиб, қора, оқ, доғлари бор, шу доғ кўринишидаги расмлари бир бири билан қўшилиб кетган бўлиши мумкин. Баъзи турларининг қанот устлиги қора, доғлари қизил ёки сариқ бўлади. Қорни пастки томонидан деярли ясси, кўриниб турадиган 5-6 та стернитлардан ташкил топган. Жинсий деморфизм кам ажралиб туради, кўпгина эркаларининг 5-6 стернитлари қанот устлигига нисбатан юқориги томондан чуқурроқ, урғочиларида, бўртиб чиққан бўлади. Айрим турларида биринчи ва охириги оёқларининг 1- бўғими кегайган. Баъзан урғочи ва эркалари олдинги елка бўғимидаги нақшлари билан фарқ қилади.

Ушбу тур вакиллари уруғланиши ички, урғочилари. Уруғланганидан кейин урғочи кўнғиз 5-30 тунда кўринишида тухум қўяди, тухумларини асосан тухумдан чиққан личинкаларига озуқа бўлиши учун бирор бир ҳашарот (ўлжа, асосан шира битлари) танасига ёки, ўсимлик баргига қўяди. Уч ой (ёз бошидан) давомида урғочи кўнғиз 1000 тагача тухум қўяди. Тухумлари асосан овал, учига томон бир оз ингичкалашган. Баъзи турлари- *Stethorini* ва *Chilocorini* – ларнинг тухумлари нисбатан кичкина ва думалоқлашган. Кўнғизлар тухумининг ранги асосан сариқ, сабзи ранг, оқиш; сирти бурмали. Тухумларини тиғиз қўяди, тухумлар бир бирига ён томони билан ёпишиб туради. Баъзи турларида, масалан, *Harmonia sedecimnotata* да тухумлари сийрак, бир-биридан узоққа қўйилади.

Кокцинеллидларнинг экологик хусусиятларини, жумладан уларнинг қишлаши билан боғлиқ бўлган хусусиятларни ўрганиш, қишлоқ хўжалик зараркундаларига қарши курашда улардан фойдаланиш нуқтаи назардан муҳим аҳамиятга эга. Кокцинеллидлар яшаш муҳитидан, иқлим шароитидан келиб чиқиб турли вақтларда қишлайди, масалан, тоғли ҳудудларда қишлаши учун эрта кўчиб ўтишига асосий сабаб, ёзнинг иккинчи ярмида улар озиқасининг етарли бўлмаслиги, жумладан ўсимлик битларининг ёзда кескин камайиб кетиши сабаб бўлади.

Бухоро вилояти шароитида ёзнинг жуда исик келиши ҳам шаҳар ҳудуди кўнғизларининг сон жиҳатидан камайишини билдиради, биз кўнғизларни фақат истироҳат боғларида, шаҳар атрофи боғларида жуда кам миқдорда

учратишимиз мумкин. Чунки, шира битларига қарши кураш туфайли, қўнғизларнинг асосий озикаси камайиб кетади. Қишлоқ ҳудудларида, бедазорларда, полизларда қўнғизлар сони нисбатан кўпроқ бўлади.

Баъзи турлари озика миқдори етарли бўлишига қарамасдан кузда диапаузага ўтади, масалан, Моновольтин типи қўнғизлари шуларга мансуб. Бухоро шаҳар айрим хонадонларнинг ойна ромларида кўплаб қишлаш ҳоллари кузатилган. Аммо вақти-вақти билан ҳавонинг илиб кетиши ва баҳорнинг эрта келиши билан қишлаётган қўнғизлар уйғониб очликдан нобуд бўлган ҳоллар ҳам тадқиқотларда кузатилган. Кокцинеллидларнинг аҳоли яшайдиган иморатларда қишлаши, улар энг кўпайган йилларга тўғри келиб, кўпгина аҳоли пунктларида рўй бериб туради. Аммо, бу ҳодиса алоҳида ўзига хос қишлаш типини ҳосил қилмайди.

Адабиётлар рўйхати

1. Адылов З.К. Оценка эффективности тлевых коровок в снижении численности тлей на различных культурах в условиях Узбекистана. // Исследования по биологическому методу борьбы с вредителями сельского и лесного хозяйства. Новосибирск, 1964. -С. 117-119.;
2. Алимджанов Р.А. Об одной из возможностей охраны полезной энтомофауны хлопкосеющих зон. // Об охране насекомых. Тез. докл. II совещ., Ереван, 1975, -С. 11-13.
3. Мансуров А.К., Хамраев А.Ш., Бабанов Ю. Оҳангарон воҳаси кокцинеллидлар фаунаси ва қишлаш хусусиятига оид маълумотлар.// O'zbekiston biologiya jurnali. - № 3, 2001а. . -С. 45-49.
4. Ульянова Л.С. О возможности акклиматизации дальневосточной кокцинеллид *Harmonia axyridis* Pall в условиях Узбекистана. // Труды ин-та, зоол.и.паразитол. АН УзР, 1956, т. 6. -С. 32-37.
5. Жабборова О. И. Толерантность-как нравственное качество //Наука, техника и образование. – 2018. – №. 12 (53).
6. Жабборова О. И., Кенжаева Х. П. Экологические мировоззрения Ибн Сины //Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2018. – №. 5-2.
7. Яхонтов В.В. «Применение кокцинеллид в борьбе с вредителями сельского хозяйства»: Сборник «Полезные и вредные насекомые», Ташкент: Изд. АН РУз, 1960. -С. 7-85.
8. Яхонтов В.В. Результаты опытов с перспективой применения божье коровок в борьбе с вредителями сельскохозяйственных культур Средней Азии. // Биологический метод борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур М., Л., 1937. –С. 68-82.